

Twee
broers
uit
Auschwitz

60 JAAR ZWEGEN ZE.
NU VERTELLEN ZE VOOR
HET EERST HUN VERHAAL.

MALKA ADLER

Proloog

Malka

7:30 uur in de ochtend – stervenskoud

Ik sta weggedoken in een dikke zwarte jas op het perron van station Beit Yehoshua. Ik heb een afspraak met Dov en Yitzhak in Nahariya. Ooit kende men Yitzhak als Icho en Dov als Bernard. Yitzhak is nu vijfenzeventig en nog altijd zo sterk als een beer. Dov is zesenzeventig, groter dan Yitzhak en dol op chocoladekoekjes, de tv en rust en stilte. Ze zijn getrouwd. Yitzhak heeft Hannah, een vrouw met een hart van goud. Dov heeft Shosh, al even lief.

De regen stopt alsof het een schaafwond is. Als pijn. Aanvankelijk striemt het neer, een stortvloed, later druppelt het. Takken vallen onverschillig neer. *Shhh*. De toppen van de eucalyptussen zwiepen in de wind en ik moet alweer plassen. Door de enige luidspreker klinkt de aankondiging van de eerstvolgende trein. De lamp flikkert. Over twee uur ontmoet ik Yitzhak en Dov. Yitzhak hoeft niet meer zo nodig. Dov is nooit een streber geweest, ook vroeger niet. Dov heeft goeie koffie bij zich straks, en koekjes met chocola en rozijnen.

Pieuu. Pieuu. Pieuu.

Een man in een lange regenjas vuurt op de naderende trein. *Pieuu. Pieuu. Pieuu.* Hij draagt een baret, scheef op zijn hoofd, en de paraplu waarmee hij vuurt. Donkere groeven lopen over zijn gelaat: voorhoofd, wangen, kin, zelfs over zijn neus. Zijn gezicht staat strak, gespannen, alsof iemand taille-elastiek onder zijn huid heeft bevestigd, dat de boel als een trommelvel over zijn schedel trekt. Hij zet een paar korte, haastige passen,

maaiend met zijn armen alsof hij een zwerm nijldige vliegen van zich afslaat of venijnige gedachten, en vuurt. De paraplu geheven. Mikkend op de eucalyptussen of op de trein, terwijl hij ‘*pieuw, pieuw, pieuw*’ roept.

Ik kijk de kerel ondertussen recht in zijn ogen. *Pieuw. Pieuw. Pieuw. Pieuw.*

Ik sta pal naast hem nu en hij zegt: ‘*Stop. Stop.*’ Hij richt en vuurt: ‘*Pieuw-pieuw. Pieuw. Pieuw. Pieuw,* allemaal dood,’ zegt hij en hij veegt zijn handen af aan een versleten broek. Ik kuch en hij fronsd zijn voorhoofd, hij heft zijn kin en bijt op zijn lippen, alsof hij zeggen wil: ik heb jullie gewaarschuwd, ik heb het jullie gezegd! Jullie hebben erom gevraagd, klere-lijers. Dan blaast hij driemaal op het uiteinde van de paraplu, *pfff, pfff, pfff*, borstelt denkbeeldig kruut van zijn jas, zet de baret recht en keert terug naar het midden van het perron. Heen en weer. En weer terug naar waar hij vandaan kwam, en nog een keer heen en weer, de handen voortdurend in een gevechtshouding.

De soldaten zijn gewend geraakt aan de beschietingen op vrijdag, de explosie van razernij die vanaf zeven uur ’s ochtends losbarst op het perron. Iedereen weet dat hij op zijn fiets vanaf Even Yehuda komt. Zomer en winter, iedere vrijdag. Een constante aanwezigheid. Treinen vertrekken en hij blijft tot het middaguur. Vuurt zonder ook maar een moment respijt. ’s Zomers gebruikt hij een wandelstok. ‘Eet, drink, rust wat, mat jezelf toch niet zo af,’ zeggen de mensen, maar hij leeft in zijn eigen wereld. Vrijdag, zeven uur in de ochtend; een jaar of zeventig moet hij zijn, iets minder misschien, vurend vanaf het perron, in vuile kleren en met een woeste, spierwitte haardos. En elke vrijdag om half een precies stapt hij weer op zijn fiets. De loketbeambte weet alles van hem. Ambtenaar Babbelaar. Het mollige loketmeisje met haar blonde pony en pikzwarte haar.

De man heeft geen horloge. Aan de stationsmuur hangt een klok, maar hij staat er met zijn rug naartoe. Hij hoeft niet

te kunnen zien hoe laat het is. Hij weet het. Hij bereidt zijn doden de sjabbat.

Ah. Het perron van Beit Yehoshua is het dichtst bij de perrons van Auschwitz. Dat vertelt die loketbeambte ons en wij doen er het zwijgen toe. In Auschwitz heeft hij zijn verwanten voor het laatst aangeraakt. Dat zou Yitzhak zeggen, voor hij zijn hoed zou lichten en roepen: ‘Waarom zouden Joden überhaupt op perrons moeten staan? Rijden er geen bussen?’ ‘Soms moet je staan in de bus.’ ‘Een taxi dan.’ ‘Taxi’s zijn duur.’ Wat dan nog? Hij verrekt het om op die perrons te staan.

Dov kucht als Yitzhak zo tekeergaat over het een of ander. Dan is hij weer stil. Ik zou het negeren. Eerst naar Yitzhak kijken, dan naar Dov en vervolgens de taperecorder aanzetten. Yitzhak zou luidkeels blijven verkondigen: ‘Waarom zou je op een perron staan wachten? Waarom neem jij ook geen taxi, ja?’

De eucalyptussen bewegen niet meer. De loketbeambte vertelt iemand iets over Yajec. Ze praat vlug om te voorkomen dat deze nieuweling tegen Yajec tekeergaat. Elke vrijdag opnieuw neemt de loketbeambte het voor hem op. Elke vrijdag zijn er weer mensen die hem nog niet kennen, die zijn wanhoop nooit hebben gehoord. Het loketmeisje wel en zij licht de oudjes in, zodat ze hem met rust laten. Hem zijn gang laten gaan, laten doden met zijn paraplu: *pieuu. Pieuu. Pieuu. Pieuu-pieuu.* Eens heeft ze een stel nieuwelingen gezegd hem met rust te laten, hem zijn gang te laten gaan. Yajec was een kleine jongen toen hij huilend de rokken van zijn moeder vastgreep, ja. Hartverscheurend huilde hij, hij schreeuwde: ‘Laat me niet in de steek,’ maar de arme vrouw – zij duwde hem in de richting van de groep mannen en hij rende weer op haar toe: ‘Mama, neem me mee,’ maar dat deed de arme vrouw niet. Ze keek haar kind aan, haar gezicht lijkbleek, schreeuwde in zijn oor: ‘Yajec, jij gaat niet met mij mee, jij gaat daarheen, hoor je?’ En ze sloeg hem, duwde hem ferm van zich af. ‘Je hebt me gehoord. Ja.’ Zij ging met de vrouwen mee en hij

bleef achter bij vreemden die hem niet zagen staan, want hij was zeven of acht, ja.

De trein is het station inmiddels binnengereden en stopt.

Stilte.

Drie minuten stilte. Zelfs de loketbeambte houdt zich koest op het moment dat de trein stopt. Ze wil de mensen niet in de war brengen. Wie moet, stapt in; wie eruit moet, stapt uit. De trein vertrekt en de loketbeambte vertelt dat ook Yajecs vader verdween. En zijn grootvader, zijn grootmoeder, zijn drie zussen en zijn tante Serena en oom Abraham.

Het gezicht van een Ethiopische vrouw roept een wee gevoel op in mijn buik. Een zacht, kwetsbaar gelaat is het, de mond geopend, alsof ze op het punt staat in huilen uit te barsten, de ogen donker van verdriet, een verdriet dat afkomstig is van een andere plek, ver weg, een verdriet dat zich er als laagjes sediment op heeft afgezet, de meest verse laag op het voorhoofd; een krachtig gezicht. Als Yitzhak en Dov erbij waren geweest had dat gezicht hen vermoedelijk doen huilen. Maar Yitzhak legt nooit bezoekjes af, ontvangt ook nooit iemand. Was Dov meegekomen, dan had hij haar waarschijnlijk een koekje en wat sap aangeboden, haar gezegd even op een bankje plaats te nemen en tot rust te komen.

Er rijdt opnieuw een trein binnen. Het perron stroomt leeg, alleen de man in de lange jas en de baret staat er nog. De Ethiopische stapt in. Haringen in een ton, ze weet het, maar ze stapt in. Volgens het loketmeisje is ook zij een regelmatige treinreiziger. Haar wacht een uitbrander van het hoofd van de kostschool. Het gedrag van haar dochter loopt de spuigaten uit. Ze drijft haar leerkrachten tot wanhoop; wil terug naar Ethiopië; wil bij haar eigen volk wonen; loopt weg op vrijdagavonden, naar het stadje, waar ze los gaat in een of andere reggaeclub. Rappen, iets anders wil ze niet. Ze vertrekt in een lange rok en een bloes met lange mouwen. In haar rugzak heeft ze een kort broekje en een felgekleurd bloesje dat haar navel bloot laat. Ze wil die kostschool niet! Gewoon niet. Haar

moeder schreeuwt: 'Je komt niet mee terug, jij blijft, hoor je?'

Yitzhak zou gezegd hebben dat ze er wel aan zal wennen, uiteindelijk went ze er wel aan, en waarom stapt die moeder iedere vrijdag op de trein? Een keer in de twee, drie maanden is vaak genoeg, bovendien kan ze met de taxi; heeft niemand haar dat verteld? Dov zou zeggen: 'Kinderen dwingen heeft geen zin, dat werkt nooit; ze kan haar het beste gewoon mee naar huis nemen, toch?'

Een wit zonnetje breekt door een kiertje. Hij duikt op achter de eucalyptussen, strooit met licht als een enorme, blinkende caleidoscoop. Een aankondiging door de luisprekers: 'Beste reizigers, beste reizigers.' De zon verdwijnt. De trein verlaat het station.

Ik ben op weg naar Nahariya.

Yitzhak wil me niet ontvangen. Maar misschien toch. Aan de telefoon zei Yitzhak: 'We zien wel.' Yitzhak heeft geen geduld.

Dov neemt wel de tijd. Dov doet wat hij zegt. Yitzhak ook. Maar Yitzhak doet geen toezeggingen. Yitzhak zei: 'Bel me donderdag maar, dan zien we wel.'

Ik bel elke donderdag en dan zegt hij: 'We zien wel.' Eindelijk zegt hij: 'Ja, kom maar.'

Dov staat met zijn auto voor het station. Hij brengt me naar Yitzhak.

Niks is zeker. Willen ze met me praten? 'Kom een of twee keer langs, dan zien we wel.' Zo praten ze via de telefoon.

'Niks "we zien wel"'. Ze moeten.'

'Precies.'

'Mag ik jullie verhaal vertellen?'

'Dat mag. Dat mag.'

'We hebben de tijd, alle tijd.'

'Doe het maar liever snel, voor we ons bedenken, ha. Ha. Ha.'

'Apart of samen?'

‘Wat het beste uitkomt. Ik heb alleen wel melkvee waar ik rekening mee moet houden.’

‘Vaker met Dov, dus.’

‘Prima. Ik praat met je wanneer het jou past.’

‘Alleen op regenachtige dagen. Kom als het regent.’

‘Oké, Yitzhak.’

‘Ik kan overdag niet zomaar bij het vee weg.’

‘Hoeft ook niet.’

‘Ik moet de kalveren voeren en soms ben ik weg.’

‘Ik kom als het regent.’

‘Dat is wel het beste, ik ben alleen thuis als het regent.’

‘Als het regent, dus.’

‘Goed.’

‘Maar bel eerst even, dan zien we wel.’

1

*Ik ben Yitzhak: de staat Israël heeft me de naam Yitzhak
gegeven.*

De nazi's gaven me nummer 55484.

De goj noemen me Ichco.

Voor mijn Joodse volksgenoten heet ik Icho.

In de woonkamer van Yitzhak

Verdreven worden uit ons huis, dat was voor ons het moeilijkst.

We werden wakker zoals altijd. Ik stond als eerste op en wilde met mijn vader naar de markt.

Ik was vergeten dat het een vrije dag was. Vader kwam terug van de synagoge. Zwart haar had hij, een gemiddeld postuur. Zelfs met een jas aan oogde hij mager. Vader ging in een stoel zitten. Riep ons. 'Leah, kom eens. Sarah. Avrum. Dov, roep Icho ook even.' We schaarden ons rondom vader.

Vaders gelaat had de kleur van tin in de zon. Ziekelijk. Onze blikken speurden naar moeder.

Vader zei: 'We moeten pakken. We gaan het dorp uit.' Dat schokte ons: wat? Waar gaan we naartoe, waarheen? 'Weet ik niet, de Hongaren sturen ons hier weg.'

'Waarheen, vader, waarheen?'

'Dat hebben ze niet gezegd. We moeten haast maken, wat kleren en dekens inpakken.' Hij hoestte. 'Leah, een glas water alsjeblieft, pak wat serviesgoed in, een paar borden, sokken – sokken niet vergeten.'

'Waar sturen ze ons heen, vader?' vroeg Avrum.

‘De dood in!’ zei Dov.

‘Genoeg, Dov, genoeg. Ze sturen alle Joden uit het dorp ergens anders heen, naar het oosten, om te werken in het oosten.’

‘Waarom alleen de Joden?’ vroeg Sarah.

‘Om ons af te maken. Dan zijn ze eindelijk van ons af, hoeven ze nooit meer iets met ons te maken te hebben, snap je dat?’

Vader bedekte zijn gezicht met zijn dikke, donkere, sterke handen.

Ik hoorde een verstikt huilen. We keken om ons heen, op zoek naar moeder. Moeder was klein, bruin haar, een lief gezicht, als een bloem in de zon. Moeder beet op de vingers van haar beide handen. Ik zei tegen haar: ‘Zeg tegen vader dat hij het uit moet leggen, ik snap het niet, zeg het hem, zeg het hem.’

Moeder ging ook in een stoel zitten, een eindje bij vader vandaan. Ze zweeg.

Vader wreef over zijn gezicht alsof hij het vel eraf wilde stroppen en blafte: ‘Basta!’ Toen stond hij op, rekte zich uit, klemde zich vast aan de stoel, zijn vingers wit, bijna bloedeloos. Hij keek naar moeder, zei hees: ‘Hongaarse soldaten met geweren, bij de synagoge. Ze zeiden dat we uit ons huis gezet gingen worden en ons klaar moesten maken. Binnen het uur, zeiden ze. Een koffer met wat we nodig hebben, zeiden ze, meer niet. Ze zeiden dat we naar de synagoge moesten komen. Daar wachten. Op nadere orders.’

We schreeuwden door elkaar, maar toch hetzelfde: ‘Maar vader, de oorlog is voorbij, je kunt de Russen in de verte horen, zeg hun dat de oorlog voorbij is.’

Vader zei zwakjes: ‘Dat weten zij ook.’

Avrum schreeuwde: ‘Waarom halen ze ons dan weg, vader? Wat willen ze van ons, wat?’

‘Verbranden, dat is wat ze met de Joden willen. Dat heb ik op de radio gehoord. We gaan er allemaal aan,’ zei Sarah, bijna huilend.

‘Precies wat Hitler altijd al van plan was,’ zei Dov, terwijl hij een appel in zijn zak stak.

Vader stampte met zijn voet: ‘Genoeg. Naar je kamer! Schiet op, we hebben een uur om te pakken.’

Moeder zei: ‘Maar we hebben geen koffers of tassen, hoe moeten we dan pakken?’

Vader zei: ‘Leg alles op dekens, tafellakens desnoods, dan maken we er met touw pakketten van. Avrum, haal eens vlug wat touw uit de schuur, help de kleintjes de boel vast te binden. Leah, jij bent in onze kamer, ik in de keuken.’

Moeder zweeg. Ze vertrok geen spier, klemde alleen haar armen strak over elkaar.

Sarah huilde.

‘Ik moet de afwas van Pesach-avond nog doen, ik moet die boel nog in de kast bergen.’

Vader schreeuwde: ‘Laat zitten, dat doet er nu niet toe!’

Moeder stond op van haar stoel, ging naar de gootsteen, draaide de kraan helemaal open, greep een vuil bord en begon dat met vlotte bewegingen te wassen. Vader sloeg met zijn handen tegen de zijkanen van zijn bovenbenen, als om moed te verzamelen, ging naast moeder staan en draaide de kraan weer dicht. Moeder draaide zich om, smet het bord op de grond, droogde haar handen aan haar schort, rechtte haar rug en zei: ‘Inpakken dan, we gaan.’

Sarah bukte en begon nog harder huilend de scherven van de vloer te rapen. ‘Maar die borden gaan stinken en als we terugkomen moeten we ze weggooien.’

Dov zei: ‘Maak je niet druk. Wij stinken straks ook. Allemaal.’

Moeder hielp Sarah overeind, drukte haar dicht tegen zich aan, veegde een lok van haar voorhoofd, streek haar hoofd en zei: ‘Kom. We gaan.’ Moeder en Sarah gingen hun slaapkamers binnen. Avrum haalde touw. Volgde moeder. Dov stond bij het venster. Vader haalde bestek uit de keuken.

Ik zette een wollen muts op en liep naar de deur. Ik greep de klink. Mijn benen waren slap.

Vader riep: 'Icho, waar ga jij heen?'

'De stal. Ik moet de koeien melken. Ik maak ze klaar voor vertrek.'

Vader schrok. 'Nee, nee, dat gaat niet, de koeien kunnen niet mee, alleen kleren en dekens. Pak je kleren bij elkaar, in een bundel.' Vader stond tegenover me.

Ik vroeg: 'En de koeien dan? Wie zorgt er voor de koeien?'

Vader keek me lang en doordringend aan en zei: 'Einde discussie.'

Ik kon de koeien niet achterlaten. De koeien liepen op ons erf. De stal stond achter het huis. Ik genoot van het melken. Soms praatten we met elkaar, alsof we dezelfde taal spraken. De kalfjes werden in mijn armen geboren.

Ik keek naar Dov. Naar zijn fijne krulletjes. Het was of hij zich net had gedoucht.

Dov gebaarde: laat zitten, laat zitten.

Ik zei tegen vader: 'En wie melkt de koeien dan? De koeien gaan dood als ze geen voer krijgen.'

Vader had geen flauw benul, dacht dat de burens wel voor de beesten zouden zorgen, misschien die soldaten met geweren, hij had geen idee.

Ik dacht aan mijn kat. Ik wilde weten wat ik aan moest met mijn kat, die op de avond van Pesach zo verkouden was geweest. Ik had een dikke kat met een zwart-witte vacht. Ik liep terug naar vader. Hij stond nu met de rug naar me toe, opende keukenkastjes en leek op een grootvader. Ik smeekte: 'De kat, in elk geval de kat.' Mijn kat neem ik mee. Daar hebben we geen last van, toch?

Vader praatte tegen het open kastje, zijn hoofd half in het kastje: 'Laat die kat, Icho. Niet naar buiten gaan.' Toen richtte hij zich op, greep naar zijn rug, liep naar het raam dat uitkeek op de weg en zei: 'Kom eens hier. Kijk naar buiten. Zie je die soldaten? Die komen zo hier en dan smijten ze ons met die bundels kleren de straat op. Dringt het tot je door?'

Een golf van misselijkheid verspreidde zich door mijn hele

lijf en perste alle leven uit me. Ik wilde mijn kat. De kat die spinnend mijn kamer in kwam: *prrr, prrr*. Kriebelen aan zijn buikje vond hij heerlijk, een straaltje melk rechtstreeks uit de uier op zijn vacht. Vond het heerlijk om zichzelf te likken, urenlang.

Avrum, mijn oudere broer, stond in de deuropening. Avrum was lang, mager en vriendelijk, net als mijn moeder. Hij zei: 'Kom, ik help je. Dov wacht ook op je.'

'Even wachten.' Ik wilde mijn zieke kat knuffelen. Sarah stond naast me, pakte mijn hand. We hoorden kabaal buiten. Sarah rende naar het raam.

Ze leunde met haar benige lijf over de vensterbank naar buiten en riep vader: 'Vader, vader, de burens staan in onze tuin, ze roepen je.'

Vader draaide zich niet om: 'Niet nu, Sarah.'

Sarah riep, drong aan: 'De burens lopen naar de deur, vader. Ga naar ze toe.'

Dov kwam de kamer in, propte wat matze onder zijn hemd. Hij had donkerbruine ogen en opbollende spierbundels in zijn armen. Hij had een trui over zijn schouders geslagen.

Ik maakte een sprongetje van schrik toen er op de deur werd geklopt.

Vader ging opendoen. Ik hoorde de buurman vragen: 'Waar ga je heen, Strullu?' Het was Stanku. Die droeg altijd een platte pet; op zijn wang zat een purperrode wrat.

Vader zei: 'Zeg jij het maar, misschien hebben ze jullie iets verteld.'

'Mij hebben ze niks gezegd. Ze hebben met jullie gepraat.'

Vader zweeg.

Stanku richtte zich op. 'En de kinderen?'

Vader zei: 'Die gaan met ons mee. De oudjes ook.'

Stanku nam zijn pet af. 'Jullie hebben brood nodig.'

Vader vond van niet. 'We hebben matze.'

'Nee, Strullu, je hebt brood nodig, en water, voor de reis.'

'Niet nodig.'

‘Cakes dan, we hebben flinke cakes gemaakt voor Pasen. Die geef ik je mee. Verstop ze maar tussen je kleren. Wie weet wat jullie te wachten staat.’

Dov zei zachtjes tegen zichzelf: ‘Een drama, dat is wat ons te wachten staat. Een afschuwelijk drama.’

Vader glimlachte naar Stanku. Zachtjes zei hij: ‘Dat jong denkt altijd in drama’s. Geen idee wat er mis is met hem.’

Stanku greep vaders hand. Zijn hand beefde. Zijn blauwe ogen waren nat. Hij zei: ‘Wij zorgen wel voor het huis, Strullu, we zorgen wel voor de koeien, jullie komen wel weer terug, je moet terugkomen.’

Vader en Stanku omhelsden elkaar. Ik hoorde doffe klappen op een rug. Ik hoorde vader met gebroken stem zeggen: ‘Ik denk het niet, Stanku, ik denk niet dat we terugkomen. Vergeef me, maar ik moet naar binnen.’ Vader draaide zich om en liet de buurman staan.

Ik keerde me naar Stanku: ‘Dus u zorgt voor het huis en de koeien en de kat, u voert ze, toch? En als er mensen komen die ze mee willen nemen, wat zegt u dan?’

Stanku schraapte zijn keel. En nog eens, de hand om zijn hals.

Ik fluisterde: ‘Ik heb een beetje geld gespaard, dat geef ik aan u, Stanku.’

Stanku stak zijn handen in de lucht, stampte met zijn voeten op het pad, zei: ‘Nee, nee, nee, maak je geen zorgen, Icho, ik zorg voor alles, tot jullie veilig weer thuis zijn.’

We schudden handen. Ik ging naar binnen.

Dov sprong uit het raam.

Ik was ervan overtuigd dat Dov het bos in zou vluchten. Ik was blij dat hij ervandoor ging. Blij dat niemand het zag. Blij dat in elk geval een gezinslid achter zou blijven om op het huis te passen.

Vader, moeder, Sarah, Avrum en ik liepen met onze bundels op de rug naar de synagoge. Hongaarse soldaten telden ons. Iemand klikte, zei dat een van de jongens uit ons gezin ontbrak.

Soldaten dreigden vader, zwaaiden met hun vinger: ‘Als de avond valt... Als de avond valt, moet die knaap terug zijn. Anders zetten we jullie tegen de muur – *pang, pang, pang*. Begrepen?’

Vader riep Vassily, uit Dovs klas. Vassily was Dovs beste vriend. Vassily liep graag zonder sokken en pet, ongeacht of het zomer of winter was. Vassily sprintte op ons af. Hij droeg een jas met een korte en een lange mouw.

Vader sloeg een arm om Vassily’s schouder en zei: ‘Vassily, ga Dov halen en breng hem hier. Hij zit in het bos. Jij bent de enige die dat voor elkaar krijgt.’

Vassily keek vader aan en zei dat het hem speet, maar Dov, Dov...

Vader boog zich naar hem toe en fluisterde tegen Vassily: ‘Zeg Dov dat hij maar aan Shorkodi moet denken, de jonge man uit Boedapest. Dan begrijpt hij het wel.’

Dov keerde bont en blauw terug, in elkaar geslagen door Hongaarse soldaten. Zijn gezicht bleef twee dagen dik. Hij had een diepe snee van zijn voorhoofd tot aan zijn oor. Onder zijn haar vormde zich een bloedkorst. Hij sprak geen stom woord. Ik had het met hem te doen: ‘Jammer dat je terug moest, Dov. Jammer.’

Twee dagen later brachten ze ons per trein naar Ungvár, nu Uzhorod.

In Ungvár stopten ze ons in een grote, brede put, als een open mijn. Duizenden Joden vanuit de hele omgeving waren daar, zonder toilet of wasgelegenheid. Een waterleiding en een enkel kraantje, meer niet. Het goot. De regen spoelde de mijn schoon. We verzopen in modder en een indringende stank. Eerst de geur van stervende mensen. Toen de geur van menselijke uitwerpselen.

Ik kon niet wennen aan die stank. Ik bleef kotsen, ook nadat ik mijn maag allang had leeggekotst.

Ons gezin kreeg een ruimte zo groot als een bank toebedeeld. We sliepen op planken en op natte dekens. We zagen

mensen rond de put scharrelen. Ze maakten handgebaren. Kruistekens, een gebaar alsof ze je de keel zouden doorsnijden, alsof ze een mes in hun hand hielden. Ze grijnsden tandeloos: *hi, hi, hi*. Ik had hen te lijf willen gaan, met mijn vuisten op hen in willen beuken. Moeder sprak zonder woorden met me. Ik stompte mezelf, op mijn dij, totdat mijn been gevoelloos was.

In de menigte liepen mensen rond met gewichtige blikken en een natte jas. Dat waren leden van de *Judenräte*. Ze beloofden ons dat we met een paar dagen in het oosten zouden zijn. Ze hadden het over talloze werkkampen.

We wachtten op de trein die ons naar al die werkkampen zou brengen. De trein kwam niet. Mensen werden ongeduldig, eerst een beetje, daarna steeds meer. Na drie dagen gingen ze om het minste of geringste tegen elkaar tekeer. Als iemand hen in de rij voor soep of de kraan per ongeluk met een elleboog raakte, schreeuwden ze moord en brand. Ze maakten ruzie over de plaats waar een hoofd of een voet mocht liggen als ze gingen slapen. Of als ze vlak bij het snoetje van een baby een scheet lieten. Arm ding, het stikte bijna. ‘Een beetje uit je doppen kijken, opa!’

Ze bekvechtten over roddels. Schreeuwden, krijsten, gilden, en een dag later vertelden ze diezelfde roddels nog een keer en kwamen ze met nieuwe. Dat waren geen geruchten over de dood. Niet over de dood, wel over bevrijding, dat wel. Heel veel praat over een bevrijding die zo goed als aanstaande was, of die nog even op zich liet wachten. We hadden geen idee, wisten niets over de verhalen die zij verspreidden; we hoorden het aan en wachtten. Bijna een maand lang.

Toen ratelde er een trein voor veevervoer over het spoor. Dat moest een vergissing zijn, dat wisten we zeker.

Soldaten duwden ons de wagons in. Met geweld, complete gezinnen duwden zij naar binnen. Complete gehuchten. Complete dorpen. Complete stadjes. Ik had het wel in de gaten. De Hongaren wilden de wereld zuiveren van Joden. Wilden niet dezelfde lucht hoeven inademen als Joden. Wilden de verre

toekomst zien: Ah, geen Joden. Geen een. Zuivere lucht, ook de zon en de maan.

De treinreis was een nachtmerrie.

We reisden drie dagen zonder water of voedsel. We reisden met een zinken emmertje voor de behoeften van een klein dorp. De zuigeling in de armen van een vrouw met een gebroken bril hilde onafgebroken. Uit het oortje droop een gele sliert. Mijn moeder scheurde een reep van een laken en wikkelde dat om het hoofdje. Alsof het kind de bof had. Het baby'tje hilde steeds harder. Na twee dagen hield het op, maar toen begon de vrouw. Eerst was zij de enige die hilde, daarna begonnen vijf, zes mensen om haar heen ook te huilen, als in een koor. Ze had een bruine spetter op haar brillenglas. Ik dreef mijn nagels in mijn been, duwde en duwde, tot er een sneetje in zat.

Dov zei dat hij gered was, de baby was in de armen van zijn moeder gestorven. Wij zouden alleen sterven.

We stonden op een rij op het perron in Auschwitz.

Wagons stonden op een rij, vulden het spoor, over de hele lengte. Als een monsterlijke slang met een enorme staart.

Baby's vlogen als vogels door de lucht. Zwangere vrouwen werden in een vrachtwagen gesmeten. De buik van een van de vrouwen barstte open, midden in de lucht, alsof er watermeloen in zat, in plaats van een baby. Oude mensen die niet konden lopen werden op de grond gegooid. Hele dorpen stonden op dat perron, zonder ruimte om ook maar een vin te kunnen verroeren. Aan de hemel een rookpluim en de geur van aangebrande kip. Dat is wat ik me herinner.

Eerst scheidden ze de vrouwen van de mannen. Ik heb mijn moeder en Sarah nooit meer gezien.

We liepen langs een officier met een vriendelijk gezicht, alsof hij ons mocht, bezorgd was. Alsof hij om ons gaf. Hij gebaarde met zijn vinger, links, rechts, links. Wij wisten niet dat zijn vinger zo lang was dat hij de hemel raakte. Daarna

vroegen ze naar onze professie. Dov sprong als eerste overeind. We hadden geen tijd om afscheid van elkaar te nemen.

De soldaten riepen: ‘Bouwvakkers, zijn er bouwvakkers?’

Avrum en ik stapten samen naar voren. Vader bleef achter, wachtte om een ander beroep te kunnen kiezen. Ik heb vader nooit weergezien.

Ze namen ons mee naar een gebouw waar we ons moesten uitkleden. Een eindeloze rij, waar geen eind aan kwam. Alsof er snoepgoed werd uitgedeeld. ‘Vlug,’ zeiden ze, ‘uitkleden, vlug!’

Naakte vrouwen renden in de richting van een grote stalen deur. De deur zwaaide voortdurend open. Naakte vrouwen werden opgeslokt door de donkere muil van die deur. Als de muil van de zee. Aan de andere kant renden mannen en jongens. Bebaarde rebbes riepen: ‘*Shema Ysra-el, shema Ysra-el.*’

Avrum en ik stonden rillend tegenover het gebouw dat de meesten had opgeslokt. Dat gebouw had een zwarte deur en nog zo’n zelfde deur. Mijn broer en ik hadden geen idee waar we naartoe moesten rennen. Naakt en verward renden we van de ene naar de andere kant, struikelend over onze eigen benen, duwend met onze handen. Om me heen zag ik mensen zwaaien met hun handen, boven hun hoofd, met vuisten op hun borstkas beuken, haar uit hun hoofd trekken, uit hun schaamstreek. Ik zag mensen huilen naar hun God, hoorde hen roepen naar Hem: ‘God, hoor me, geef me een teken! Waar is de Messias, Heer van het heelal?’ Er klonk een constant gezoem, een lage klank, *hummmmm*, zwaar als een sneeuwstorm. *Hummm. Hummm.*

Ik riep naar mijn broer tot mijn keel rauw was. Ik riep: ‘Avrum, Avrum, naar welke deur moeten we? Avrum, zeg wat!’

Avrum pakte mijn hand. Avrum snikte: ‘Hier, nee, daar, nee, nee.’

‘Avrum, wat moeten we doen, waar, waar?’

‘De eerste deur, nee, nee, de tweede, Icho, wat doe je, Icho, luister naar me, wacht, luister!’

We waren binnen.

We stonden in een enorme hal vol banken. Een enorme hal met kappers die haar afschoren. Onvermoeibaar schoren ze, ze schoren, schoren. Daarna brachten ze ons naar de douches. En toen – *pfshhhh*. Water.

Ik riep: ‘Avrum, het is water, water, we leven, Avrum, we zijn nog steeds samen, Avrum, we hebben geluk gehad, Avrum!’ Ik snikte het uit, zolang het water stroomde.

2

*Ik ben Dov: de staat Israël heeft me de naam Arieh-Dov
gegeven. Afgekort tot Dov.*

De nazi's gaven me nummer A-4092.

De goj noemen me Bernard.

Voor mijn Joodse volksgenoten heet ik Leiber.

In de woonkamer van Dov

Ik was ervan overtuigd dat ze ons de dood in gingen jagen.

Vader dacht dat ze ons wegstuurden om in verre fabrieken te gaan werken. Ik dacht aan dood. Mijn dood had een glinsterend rode kleur. Rood als het bloed dat uit het oor droop van de man die naast me stond in de trein naar Auschwitz. Die man wilde niet instappen en het bloeden wilde drie dagen lang niet stoppen, misschien door de druk; iedereen stond tegen elkaar aan geperst. We zaten als haringen in een ton, stinkend naar verderf en naderende dood, een geur die ik nog niet kende en die me lang, heel lang is bijgebleven.

De trein naar Auschwitz stopte.

De deur schoof plotseling open. Toortslicht, als dat van een projector, explodeerde op ons netvlies. Uit een luidspreker klonk: 'Vlug, vlug, *schnell, schnell!* Bezittingen achterlaten in de trein.' We hoorden nijld in die stem, scherp en luid, alsof er daar niets anders was dan stem, geen mens, alleen een stem: '*Schnell, schnell.*'

Op de perrons stonden soldaten met geweren en stemmen als luidsprekers. 'Eruit, snel, snel.' Ze schreeuwden alsof er

een luidspreker in hun strot was geïnstalleerd. Aan een kant stonden rijen gestreepte pyjama's waar een hoofd en armen en benen uitstaken. Iets anders zag ik niet van hen. Ze stonden terzijde met gebogen en geschoren hoofden. Ze waren afschrikwekkender dan de soldaten. Ze leken ziek en gebroken. De soldaten niet. De leden van het orkest leken ook gezond. Ze speelden opwekkende marsmuziek, geschikt voor een overwinningssparade.

Honden aan riemen blaften woest. Honden met scherpe tanden en druipende neuzen, de heupen hoog en scherp, als naalden. Soldaten duwden een oude, bebaarde opa die er niets van begreep en zei: 'Pardon, meneer,' tegen de commandant, 'wat moet...' *Baf!* De oude man viel. Soldaten beukten in op andere breekbare oudjes. Verbrijzelden schouders, buik, rug. Ze lieten hen niet onmiddellijk sterven, lieten hen snikkend liggen. En snikken deden ze, hijgend van pijn. Anderen huilden van angst of om het orkest. Auschwitz had een goed orkest. Ik hoorde meteen dat het geen doorsnee was. Ik huilde bijna om de schoonheid van de muziek, maar die lange rij gestreepte pyjama's die voor mijn ogen danste verhinderde dat.

Aan de overzijde schopten soldaten een kind alsof het een voetbal was; het zal een jaar of drie oud geweest zijn. Het kind had dat 'snel, snel, eruit' niet gehoord. Het joch had zwarte krulletjes, een kort jasje en een volle luier in zijn broek. Een broek vol poep van de reis. Het kind was zijn vader en moeder kwijt en had alleen nog een bruine teddybeer, die het onder zijn arm hield. Die teddybeer viel als eerste. Het kind volgde. Nog een trap. Weer had hij dat 'snel, snel' niet gehoord. Dat was ook lastig te horen, vanwege de muziek. Het hoofd van het kind brak, een scheurtje. Nog een schop en het was gebeurd. Hij bleef liggen op het perron, naast zijn teddy, als een donkere vlek op de straatstenen. Het werd heel stil om ons heen. Even was er niemand die nog iets zei, geen woord, alleen vrolijke muziek.

Ik werd meegesleurd en het rumoer barstte weer los, steeds

luider. Een massaal, levensgroot huilen was het. Het grootste geweest dat ik ooit had gehoord. Het bulderen van een enorme oceaan, een schuimende, woeste, oceaan. Gebulder alsof golven braken op de rotsen aan de kust – *woesj, woesj*.

Soldaten bulderden: ‘Op een rij, snel!’

Soldaten scheidde: vrouwen naar links, mannen naar rechts. Mannen omhelsden kleine kinderen. Kinderen snikten: ‘Mama, mama, oma, waar is mama?’ Een grootmoeder met een sjaal sloeg haar hand voor haar mond. Ze had geen tanden. Grootmoeder maakte vreemde geluiden, als een badmeester op het strand, een badmeester die in een megafoon roept, geen grote, tegen de wind in. *Waah, waah, waah, waah*.

Een grootvader met een stok pakte de hand van een huilend kind. Hield hem stevig vast: ‘*Sh, sh, sh*, jongen, niet huilen,’ en smakte tegen de grond. *Baf*. Het kind viel stil. Soldaat griste een baby, gehuld in een deken, uit de armen van zijn moeder. Soldaat rukte het wollen mutsje van het babyhoofdje en verbrijzelde het kale hoofdje tegen de wagondeur. Ik hoorde een schreeuw als van een slachtkalf in het dorp, voordat het mes erin gaat.

Moeder en Sarah werden steeds stiller.

Moeder stak haar handen in de lucht. Alsof ze boze geesten en duivels wilde verdrijven. Moeder trok de sjaal van haar hoofd, trok aan haar haren, gilde: ‘Kinderen, pas goed op jezelf.’ Moeder schreeuwde nog luider: ‘Mijn kinderen, pas op jezelf! Horen jullie me?’

Moeders schreeuwen verwondde mijn hart. Alsof iemand een nagel op een open zenuw zette en die erin duwde. Tot op de dag van vandaag snijdt het door mijn ziel als ik denk aan de tranen en de laatste woorden van moeder.

Moeder en Sarah waren bij de eerste vier. Ze liepen en liepen, tot ze halverwege het perron uit het zicht verdwenen.

Soldaten schreeuwden dat we vier-aan-vier op een rij moesten gaan staan; het orkest speelde.

De luidsprekers bleven bevelen spuwen. De toortsen deden

wat minder pijn. Mensen renden rond als kakkerlakken in het donker. Ze waren vergeten dat er licht was. Ze zochten familieleden om viertallen mee te vormen. Het kabaal was immens. Een bevel uit de luidsprekers bracht iedereen op de perrons een moment tot staan. Toen begon iedereen door elkaar heen te rennen, te roepen: ‘Tibor, dichterbij, Solomon, Yaakov, kom, kom, hier, met zijn vieren.’ Shimon, die met hen vlees had verkocht, kwam erbij, zonder bril, probeerde zich ertussen te wurmen. ‘Jij hoort niet bij ons.’ Shandor-met-de-lamme-poot riep angstig: ‘Weg hier.’

Scheeloog Yaakov uit ons dorp zei: ‘Hou op, we zijn al met vier, ga achter ons staan.’ Scheeloog Yaakov begon te lopen.

Shandor-met-de-lamme-poot greep zijn hand: ‘Waar ga je heen?’

‘Ga naast me staan, hier, een, twee, drie, vier, vijf? Nee, nee, geen plaats, Yaakov, wacht, wat is er mis met hem, hij gooit zijn hoed op de grond en trekt zijn broek uit, Shimon, kom hier, kom gauw terug, ga hier staan, hier, niet bewegen, geen plaats meer, ga voor ons staan, het maakt niet uit dat je neven bent, maak groepjes van vier.’

De luidsprekers op het perron schakelden over naar een ander station. Dansmuziek. Daar stonden we, drie jongens en een vader, mager en zonder baard. Vader hief zijn hoofd, Avrum pakte vaders arm, Yitzhak zette twee passen in de richting van een SS-man.

Avrum rukte Yitzhak terug, in de rij. Fluisterde: ‘Wat doe je?’

Ik bleef onbeweeglijk, als een steen die in een afgrond is gesmeten. *Tuimel, tuimel, tuimel, plof.* Als een steen die stukslaat op een rots.

Vader was stil, kneep in mijn arm alsof hij een hete tang vasthad.

Een heel beheerste Duitse officier gebaarde met zijn vinger: rechts, links, links, links, links, en weer rechts.

Het orkest speelde een ander dansmuziekje. De officier had ogen als een venster dat op een kier staat. Hij droeg witte

handschoenen. Hij had glimmende knopen en het pafferige gezicht van een drinker.

Wij gingen rechts. Wie naar rechts ging, ging aan het werk. Wie naar links ging, ging.

Ik zag rook kringelen, niet ver van een wolk. Dat herinner ik me, zwarte rook. Vreemd. De rook kwam uit de schoorsteen van een groot gebouw, een enorm gebouw, en vormde een paddenstoel. Ik vroeg: 'Vader, wat is dat?'

'Een staalfabriek, Dov.'

'Vader, geef antwoord.'

'Dat is een fabriek, Dov. Een staalfabriek, voor de oorlog.'

'Dat is waar ze Joden verbranden, vader, dat is de rook van Joods vlees.'

Vader schokte, alsof hij op een adder trapte. Nee. 'Nee, natuurlijk niet, dat is een fabriek, die rook komt van machines, Dov.'

Soldaten riepen: 'Technici, zijn er hier technici?'

Ik riep: 'Ik ben een technicus, ik ben een technicus, hier, hier.' Ik sprong uit de rij. Sprong alleen.

Ik wilde zo ver weg rennen als ik kon. Ik wilde vluchten voor de bergen vlees in de rook die nog ging komen. Vader, Avrum en Yitzhak bleven achter me.

Ik keek niet om, ik wilde door, vooruit, ver weg.

Soldaten met glimmend gepoetste schoenen en scherp-gesneden broeken als een dekzeil namen me mee naar een gebouw van twee verdiepingen. Ze plaatsten me op een verdieping met Duitse politiek gevangenen. Duitse gevangenen met blond haar, een met een snor. De gevangenen hadden voedselpakketten van thuis gekregen. Ze zaten in een groepje te eten. Ze hadden een houten kist achter hun bed staan. Een kist met een deksel en een middelgroot slot.

Ik zat op het achterste bed en staarde naar de monden van de mannen in de zaal. Ik zag hen happen, bijten met hun tanden, gorgelen, kauwen, slikken, kletsen, iemand iets

aanbieden, hoorde hen dankjewel zeggen, slurpen, vegen, boeren, krabben, lachen, zag hen restjes in een servet wikkelen, servetten terugleggen in de kist, de kist weer afsluiten en tussen de lakens kruipen. Die Duitse gevangenen hadden mijn komst niet eens bemerkt, ik was lucht. Een vuiltje aan de wand was ik voor hen.

De geur van voedsel maakte me gek. Mijn mond liep vol speeksel. Ik rook worstjes en koekjes. Brood en gerookte vis. Pinda's en chocolade. Ik hoorde geluiden in mijn buik. Ik ramde mezelf in mijn buik. Het geluid verstomde niet. Ik trok mijn schoenen uit en ging op mijn rug liggen. Een Jood uit Boedapest kwam binnen; hij sliep naast me. Een dikke, oudere Jood, een jaar of zestig. Hij had zweetdruppels op zijn wangen. Hij ademde zwaar, als een vermoeide locomotief. Hij vertelde me over een enorme boerderij in Hongarije die hij had achtergelaten. Ik was verbijsterd. Een Jood met land? Echt? 'Ja, jongen, maar wat heb ik eraan nu ik doodga, doodga van honger? Hoe heet je, jongen?'

'Bernard, dat is mijn doopnaam. Thuis noemen ze me Leiber.'

'Hoe oud ben je?'

'Vijftien. En een paar maanden.'

De man greep me bij mijn schouders, schudde me hevig door elkaar, staarde me aan – een oog gezond, het andere van glas – en zei: 'Bernard, kijk me aan, ik maak geen schijn van kans, jij wel. Steel, dood, leef, hoor je me? Jij bent nog jong, Bernard, een jongen nog, met een goede kans om deze oorlog te overleven, begrepen?'

Ik produceerde een miniem knikje. Begrepen. De man plofte achterover op het bed. We sliepen binnen een tel. De volgende dag was hij verdwenen, op de manier zoals dat in Auschwitz ging, naar ik later pas begreep. Het ene moment sta je met iemand te praten, het volgende moment is hij weg.

3

Yitzhak

In Auschwitz, in het jaar 1944, kreeg ik een nieuwe naam.

Op de zijkant van mijn nieuwe broek werd 55484 genaaid, dat was mijn nieuwe naam. Ik kreeg gestreepte kleding. Een hemd en een broek uit dezelfde stof, als op de foto's die we vandaag de dag kennen. Ik kreeg een gestreepte muts en plastic schoenen met houten zolen. We stonden in het duister, rijen en rijen gevangenen, allemaal hetzelfde. Als een colonne mieren met nummers op borst en zij.

We werden in Blok 12 geplaast. In de barak stonden stapelbedden van drie hoog. Geen echte bedden, meer slaapbanken. We kregen de opdracht om op een rij voor de bedden te gaan staan. Avrum en ik stonden naast elkaar. Avrum was achttien en vroeg waar Dov was. Ik was veertien en een paar maanden, een jaar jonger dan Dov, en had geen idee waar hij was. Avrum was minstens een kop groter dan ik. Avrum had brede schouders en het begin van een stoppelbaard. Mij zat het hemd te ruim om de schouders en mijn gezicht was glad, geen spoor van een baard. In de barak zaten meer kinderen van mijn leeftijd. Ze stonden tussen de oudere gevangenen, kijkend naar de vloer. Ik gluurde opzij, naar mijn broer, hevig wrijvend aan mijn linkerduim. Ik kon niet ophouden met wrijven.

Een ss-man kwam de barak binnen. Hij stond kaarsrecht, wijdbeens, een pet op zijn hoofd. Hij stond met een hand op zijn heup en de andere spelend op zijn dij. Hij perste zijn lippen op elkaar alsof hij floot en slenterde langzaam van de ene gevangene naar de andere. Kwam dichterbij. Stopte.

Slenterde terug. Stopte bij een joch van een jaar of dertien, jonger misschien.

De dertienjarige blies zijn borstkas en buik op, maakte zich langer en langer en langer.

SS-man wenkte met zijn vinger.

Jongen stapte uit de rij. Jongen huilde zachtjes. Jongen beefde.

SS-man sloeg hem op zijn dij. *Baf.* Jongen viel stil.

SS-man krabde zijn nek met lange nagel van zijn pink. Krabde traag zijn wenkbrauwen. Ik hoorde het geluid van schuurpapier op een plaat hout. Hij krabde, krabde, krabde, stopte.

Ik hield mijn adem in.

SS-man perste zijn lippen op elkaar. Begon ons weer te monstereën.

Een jongen tegenover me kneep zichzelf in zijn armen. Ik zag hem op zijn tenen staan. Op zijn tenen. Terugzakken. Op zijn tenen. Terugzakken. Een jongen naast me trok zijn hemd weg van zijn broeksband, alsof hij dikker was geworden sinds hij in de rij stond. Aan het eind van de rij viel iemand. Ze sleepten hem naar de jongen die aan de zijkant stond.

SS-man nam drie kinderen mee en de man die was gevallen en ze vertrokken.

Ik kende het crematorium niet. Maar ik wist wel dat ik niet met SS-man naar buiten moest. Ik doorzag het, las het in zijn bijna dichtgeknepen ogen. Ik was veertien-en-een-beetje, mager als een lat, en het was een groot, groot geluk dat ik niet met hen mee naar buiten ben gegaan. Dat was mijn eerste mazzelmoment. Er was een tweede mazzelmoment. Twee broers uit mijn dorp redden me. Ze zaten in dezelfde barak, twee bedden verderop. Twee bomen van broers, met gezwollen armspieren en een stierennek. De broers tilden me op het derde bed, bovenin. Dekten me toe met een stromatras, zeiden: ‘Als er appèl is – koppentellen – blijf jij hierboven. Gesnopen, Icho? Niet naar beneden komen.’

Vier dagen bleef ik driehoog. SS-man kwam zo om de dag naar onze barak, nam kleine magere gevangenen mee. Avrum gaf me brood. Avrum gaf me fluisterend door wat de situatie beneden was.

Na een week kondigden ze via de luidsprekers aan: 'Aan het werk, geen appèl.' De twee knapen uit ons dorp geloofden de luidsprekers niet. Ze zeiden de groep dat ze ons naar het crematorium gingen brengen. De twee broers klommen op het bed en hielpen me naar beneden. Ik sleepte me van drie hoog omlaag en voelde mijn benen onder me wegzakken, alsof ze met boter waren gevuld. Ik hield me staande aan de wand en keek mijn broer aan. Avrum greep me bij mijn heupen en stak zijn tong uit. Sleepte me naar de deur. Wij waren als laatste buiten en ik wierp een blik op de omheining. Een hekwerk van prikkeldraad dat onder stroom stond, minstens vier meter hoog. Ik zag een bord met een doodshoofd en een paar woorden.

Iemand achter me fluisterde: 'Voorzichtig, doodsgevaar.'

Ik dacht: lang geleden liepen er doodgewone mensen achter dat hek heen en weer. Wat is er met hen gebeurd? Leven ze nog of zijn ze dood? Ik had geen antwoord.

SS-man schreeuwde: 'Links, rechts, links, rechts,' in de richting van het spoor.

Andermaal dat in een wagon geperst worden. Ik maakte een inschatting: als ik degene voor me doodmaak en degene achter me, en als ik degenen naast me doodmaak, hoeveel ruimte heb ik dan? Rondom de lengte van een liniaal misschien, meer niet. Ik keek of ik mijn broer zag. Ik realiseerde me dat het zinloos was om hem te roepen. Hij stond tussen twee lange mannen in geperst. Bleek. Ik zag zijn oogleden knippen alsof hij een haperende machine was.

We reisden verscheidene dagen. Een kwart brood per dag, geen water. Mensen om me heen stierven geluidloos. Ze stierven paars, de mond gesloten. Het vlees onder hun nagels was paars. Als het jodium dat op een wond wordt gegoten. Als

iemand stierf, zochten we eerst naar voedsel. Daarna legden we hem neer, terwijl hij nog warm was, en gingen om beurten op hem zitten.

Er was in de wagon niet voldoende zuurstof voor iedereen.

Onze kleren raakten doordrenkt van zuur zweet. We stonden met open mond dicht tegen elkaar aan geperst, we riepen: 'Lucht, lucht!' We beukten op de deur. Schreeuwden een uur lang. Ik raakte mijn stem kwijt. Eindelijk ging er een smalle strip open, boven ons hoofd. We klommen over de doden en de zwakken heen om adem te kunnen halen. We klommen over hen heen alsof zij de treden naar het leven waren.

Door de kier bovenin zag ik dat we in Weimar waren. Er stond een groot bord. Vanaf Weimar brachten ze ons naar Kamp Buchenwald. Dat had ik op dat bord gezien.

We kwamen aan bij Blok 55. Het eerste wat een gevangene met een verwonde hand tegen me zei, was: 'Pas op, ze zijn op zoek naar kinderen,' en in een oogwenk had ik mezelf op het derde stapelbed gewerkt. De deuren van de barak zwaaiden open en ik zat bovenin, net als in Auschwitz. Mijn broer Avrum zei me wanneer ik weer beneden kon komen. Na twee dagen riepen de luidsprekers mijn broer Avrum op om zich te melden. Dat hoorden we aan het nummer dat werd omgeroepen.

Avrum kwam om me gedag te zeggen, maar zei uiteindelijk niets. Hij keek me aan en rilde. Zijn gezicht was wit als een laken. Ik liet me tegen hem aan vallen: 'Oy, oy, oy, dit is een vergissing, ze hebben het verkeerde nummer omgeroepen, niet gaan, Avrum, laat me niet alleen.'

Avrums hemd werd nat van tranen. Zijn kin beefde steeds heviger. Zijn mondhoeken trokken, alsof hij me allerlei belangrijke dingen vertelde. Hij ademde heel snel en zijn neus liep alsof het een lekke kraan was. De luidspreker riep nogmaals Avrums nummer om. Ik was bang. Avrum schokte en sloeg zijn armen stijf om me heen. Ik hilde met mijn gezicht tegen zijn oor gedrukt: 'Ik wil bij je blijven, wat gaan we doen, Avrum? Laten we samen gaan.'

Avrum weigerde.

Ik had het gevoel dat onze ribbenkasten braken, zo stevig omhelsden we elkaar. Toen duwde hij me weg, ademde zwaar in en uit, droogde mijn gezicht zodat ik hem duidelijker kon zien, vertrok. Ik stoof achter hem aan, tot bij de deur. De bewaker hield me tegen; ik mocht niet weg. Hij gebaarde dat ik terug moest gaan naar mijn plek, anders zou ik ervan lusten. Hij had een knuppel in zijn hand, een knuppel met een ijzeren knop aan het eind. Ik wilde roepen: 'Avrum, Avrum, wacht op me!' Ik opende mijn mond. Sloot hem weer. Keerde terug naar mijn plek op het derde stapelbed.

Ik had het gevoel dat ik viel, viel, in een bodemloze put. Alsof iemand een zwaar gewicht aan me vastgebonden en me in een duistere plek vol vreemden geworpen had. Ik lag op mijn bed te janken, een uur lang, tot ze een nieuwe gevangene binnenbrachten, die Avrums plek innam. Ik keerde hem onmiddellijk de rug toe. Kon niet verdragen iemand anders naast me te zien. Ik klom omlaag. Ik wist dat ik die gevangene zou kunnen vermoorden, zo veel woede had ik in me. Twee uren verstreken en ik kwam niet tot rust. Een Duitser van een ander blok kwam de barak binnen. Ik had geen tijd om weer omhoog te klauteren.

We kregen het bevel: 'Op een rij, stilstaan.' De Duitser kneep zijn oogleden halfdicht en liet zijn blik langzaam over ons heen glijden. Heen en weer. Heen en weer. Hij had een scheef grijnsje en een pafferige kin. Als een zak vol voedsel. Zijn wenkbrauwen waren aaneen gegroeid, dicht als een haag, en onder zijn riem prijkte een spits buikje. Hij hield een paar witte handschoenen in een hand, tikte die tegen de palm van de andere. Alsof die handschoenen hem hielpen nadenken. Heen en weer, heen en weer. Ik hield mijn adem in. De Duitser trok zijn handschoenen aan en nam mij mee, met vier andere kinderen. Ik volgde hem, totaal verdoofd, me van niets meer bewust.

Buiten scheen een warme namiddagzon, de voorbode van

de zomer. Helder licht vulde de ruimten tussen de barakken. Ik zocht naar Avrum in dat felle licht. Spiedde de appèlplaats af. Ik zag vrachtwagens met dekzeilen. Ik wist niet of daar gevangenen in zaten of dat ze leeg waren. Ik heb Avrum nooit teruggezien, nooit teruggezien.

De Duitser met de witte handschoenen bracht ons naar Blok 8. Daar was het goed. Op gezette tijden eten. Lichten uit. Elke dag een douche. Bedden met dekens, schone lakens. Een ordelijke plek in helderwit. Vijftig of zestig kinderen met Baba, oom Volodya, als leiding. Een dikke man met een dikke neus en een dikke stem en een grote zakdoek in zijn handen. Hij hief die vergenoegd naar zijn kale hoofd – *dep, dep, dep* – maar wreef er ook kindertranen mee droog. Het was vooral 's nachts dat hij overal wreef en friemelde. Ik hield me doodstil, verroerde me nauwelijks als hij wreef en friemelde. Ik haalde amper adem en klemde mijn kaken stijf op elkaar.

Iedere ochtend kwam er een arts de barak binnen.

Arts had oren als antennes. Arts zei: 'Hallo, hoe gaat het, kinderen?' Arts lachte met witte tanden en dan zag ik een lichte siddering door de antennes gaan. Arts koos een kind en vertrok weer.

In de tussentijd friemelde Baba Volodya aan kinderen. Baba Volodya kneep in wangen en zond kusjes naar het plafond. Kinderen beklommen Baba. Kinderen sloegen hun armen om Baba. Kinderen zeiden: 'Dank je, Baba, dank je. Dank je voor het eten. De schone lakens. De douche en warm water.'

En ik zag een patroon: kinderen die met de dokter meegingen, keerden niet terug naar het blok. Hun bedden bleven leeg. Ik begreep dat niet. Gezonde kinderen vertrokken met de dokter. Weldoorvoede kinderen verlieten het blok. Kinderen met kleur op de wangen kwamen niet meer terug, sliepen niet meer in het blok.

Ik hing aan Baba Volodya's schouder, vroeg hem: 'Waar gaan die kinderen heen, Baba, en waarom komen ze niet terug

naar het blok, waarom slapen ze hier niet meer, wat gebeurt er hier, hè?’

Baba gaf geen antwoord. Ik had het gevoel alsof iemand in mijn buik stak. Ik had het gevoel alsof ik geen lucht meer kreeg bij het open raam. Telkens als de arts binnenkwam, ving ik Baba Volodya’s blik. Ik ving hem, hield hem vast. Alsof ik op een afstandje aan zijn schouder hing, alsof ik hem zei: ‘Jij bent mijn vader, jij bent mijn vader, en je laat me niet in de steek zoals mijn eerste vader, hoor je?’ Ik liet Baba Volodya pas weer los als de dokter weg was, haalde dan adem vanuit de diepst denkbare plek.

Ik begon rond te lopen, vragen te stellen.

Ik liep het hele blok over. En weer terug. Ik liep heen en weer, telde. Ik vroeg: ‘Waar gaan de kinderen heen, waarheen?’ maar kreeg geen antwoord. Ik ging in de buurt van de oudere gevangenen staan. Dat waren oudgedienden, dat zag ik aan de nummers op hun kleren en ik hoorde het aan hun zwijgen. Ze stelden geen vragen en gaven geen antwoord, stonden daar alleen maar te staan en te staren naar niets. Ik zei: ‘Vertel me, waar gaat de dokter met de kinderen heen? Naar welk gebouw?’

Een van hen zei: ‘Er is een plek voor experimenten op kleintjes en er is een plek voor experimenten op volwassenen. Dokter en kind gaan naar de plek voor experimenten op kinderen.’

Ik zei: ‘Experimenten, wat zijn experimenten, wat bedoel je? Vertel. Ik snap het niet.’

Hij had een ooginfectie die slijm lekte als een slak. Hij keek naar me zonder me te zien, alsof hij nadacht over me, en zei uiteindelijk: ‘Wegwezen, vent.’

Het bloed klopte in mijn aderen – *bom-bom, bom-bom*. Iemand anders, een man met een opgezwollen buik, had me gehoord en bleef dralen. Het bloed klopte nog harder.

Mijn nieuwe vriend zei: ‘Pas op. Ik zet daar geen stap in de buurt. Elk kind gaat in een pot met gas, ze doen het deksel

erop, als met soep. Er zijn andere gevallen ook. Ze klokken kinderen, voor onderzoek: hoelang leven ze zonder zuurstof? Sommigen houden het lang vol, anderen helemaal niet. Die gaan al dood zodra de klok begint te lopen.'

Ik stampte op de grond en rende terug naar de barak. Ik greep een knaap met sproeten bij zijn nek, riep over mijn toeren: 'Wacht, wacht jongen! Wat gebeurt er als de dokter met een jongen vertrekt en zonder hem terugkomt? Zeg me, klopt het dat zij hem koken in een pot? Dat ze hem snijden?'

De knaap zei: 'Geen idee,' en stooft ervandoor, alsof ik een slagmes in mijn handen had.

Ik gaf niet op. Ik rende weer naar buiten. Ik pakte een kleine gevangene beet, die wat speeksel op zijn kin had. Vroeg: 'Wat zijn experimenten en waarom blijven de bedden van gezonde kinderen leeg, hè?'

Hij vroeg: 'Waar?'

Ik mompelde: 'In Blok 8.'

Hij ging zitten: 'Zit jij in dat blok?'

Ik ramde hem tegen zijn schouder. Schreeuwde: 'Vertel me, nu: wat gebeurt er in mijn blok?'

Hij draaide met zijn tong en zei: 'Ze geven de jongens een injectie, spuiten een of ander goedje in zijn aderen, maar eerst praten ze heel vriendelijk met hem. Dan meten ze hoelang het duurt voordat dat spul zijn hart bereikt. Bij sommigen duurt dat drie minuten. Bij anderen een minuut. Bij anderen nog korter. Maar het doet geen pijn om zo dood te gaan, weet je? Daar gaan ze goed dood, zonder een nare stank.'

Ik vroeg: 'Wie zegt nou zoiets idioots? Degene die zelf doodgaat?'

De man zei: 'Nee. Niet degene die zelf doodgaat, nee.' En hij wilde gaan.

Ik trok hem aan zijn hemd: 'Heeft de dokter dat gezegd?'

'Nee.'

'Wie zegt dan dat het geen pijn doet? Wie?' De gevangene draaide zich om en liep weg.

Ik besloot uit blok 8 te ontsnappen.

Ik hoorde dat ze een kok zochten voor het vrouwenkamp. Ik vertelde Baba Volodya dat ik een erg goede kok was. ‘Haal me hier weg, Baba. Alsjeblieft, zorg dat ik naar het vrouwenkamp kan. Alsof ik nu jouw jongen ben.’

Baba Volodya stak een lucifer tussen zijn tanden, duwde stevig. Ik week geen seconde van zijn zijde.

Volodya schreef mijn naam op. Volodya zei: ‘Wacht.’

Ik wachtte. Ik hield mijn blik op hem gericht, waar ik ook stond. Ik achtervolgde hem en wachtte.

‘*Achtung. Achtung.* 55484 rapporteren.’

Mijn hart sloeg over. Ik wist niet waar ze me naartoe zouden sturen: naar de gaskamer voor de Joden, de experimenteerketel of naar de ketels in het vrouwenkamp. Gas. Keuken. Ketel. Ketel. Keuken. Keuken. Mijn mond was op slag kurkdroog. Ik voelde een scherpe pijn in mijn rug. Ik ging naar buiten.

Soldaten brachten me naar een tankstation. Soldaten brachten me naar een wagon. Ik verhuisde van Buchenwald naar Kamp Zeiss. Een hele dag in een veetrein.

‘Het is buitengewoon moedig om te schrijven
zoals Adler doet – zonder te verzachten,
zonder te verfraaien.’ – *New York Times*

Als klein meisje raakt Malka Adler gefascineerd door de twee magere jongens die naast haar zijn komen wonen in een dorpje aan het meer van Galilea. Ze zijn nog maar tieners, ze heten Dov en Yitzhak. Waar komen ze vandaan? Waarom houden ze zich zo afzijdig?

Zes decennia later verbreken de broers eindelijk de stilte. Aan hun oude buurmeisje vertellen ze voor het eerst over de verschrikkingen die ze hebben doorstaan – en hoe ze erin slaagden om daarna verder te leven in een wereld die voortging alsof er niets gebeurd was.

Dit waargebeurde verhaal, verteld in een rauwe, poëtische stijl, is gebaseerd op interviews met de broers. Een indrukwekkend ooggetuigenverslag, voor ieder die kracht en troost vond in boeken als *De keuze* en *Eindstation Auschwitz*.

‘Vraag me niet hoe ik het overleefd heb.
Ik was jong, ik was sterk. Sterker dan Hitler.’

De Israëliische MALKA ADLER, zelf dochter van een Treblinka-overlevende, schreef diverse romans voor ze het levensverhaal van Dov en Yitzhak optekende.

NUR 302

9 789023 960096